

**Anni Greve (red):
*Sociologien om
velfærd - gensyn med
Emile Durkheim.*
Roskilde
Universitetsforlag,
1998 (326 s.)**

Et "gensyn" forudsætter normalt at nogen har været borte for kortere eller længere tid. Derfor siger bogens undertitel, "gensyn med Durkheim" egentlig mere om personerne bag bogen end om Durkheim, for denne sociologiens franske Godfather har unægteligt været hos os hele tiden, selvom få teoretikere har været udsat for så mange forbitrede fadermord i de stormfulde tressere og halvfjerdserne end netop forfatteren til *Den Sociologiske Metode*.

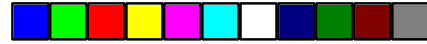
Kredsen bag denne antologi er en række forskere med tilknytning til det "nye socialvidenskabelige miljø" på Institut for Samfundsvidenskab og Erhvervsøkonomi ved Roskilde Universitetscenter. I bogens forord fortæller bogens redaktør, Anni Greve, at bogen er resultatet af et års samarbejde, der som formål har haft at "tydeliggøre den særlige sociologiske synsvinkel på forskningen i velfærd".

Bogens ene formål er således at "profilere sociologien inden for den tværvideenskabelige velfærdsforskning" gennem en indkredsning af den særlige sociologiske håndtering af området. Profileringen sker i dette tilfælde ved at søge tilbage til rødderne og tage afsæt i den "klassiske" franske sociolog,

Emile Durkheim, nærmere bestemt den del af forfatter-skabet, der "*omhandler det sociale og social solidaritet i det moderne samfund*". Det andet formål med antologien er altså at vurdere Emile Durkheims nutidsrelevans. Et tredje, formål er, med Durkheim som afsæt, at levere en samtidsdiagnose, der "samtidig er et blik ind i fremtiden".

Bogen indeholder, ud over indledningen, 14 artikler, heraf 10 nyskrevne danske bidrag, og 4 oversættelser. Bidragene er samlet i ikke mindre end seks dele med hvert deres tema, hvilket indikerer, at de, med en formulering hentet fra bagsidenoterne, "spænder vidt". Omfangsmæssigt er der også stor forskel på delene. Det kvantitative tyngdepunkt ligger på del I, "Emile Durkheim- om moral og politik" (94 sider) og del III, "det sociale under forvandling" (74 sider). Ud over disse to, er temaerne: "det intermediære" (del II), "kommunitarismen" (del IV), "professionsetikken" (del V) samt "biografiske noter" (del VI).

Når man nu vil tage afsæt i sociologiens teorihistorie og den generation af akademiske frontløbere, der i slutningen af forrige århundrede satte deres markante fingeraftryk på faget, så er Emile Durkheim, indrømmet, det oplagte valg for en velfærdsforskning, der er på jagt efter den særlige sociologiske identitet. Der er for megen tværfaglig rift om Max Weber, som bl.a. også politologerne og organisationsforskerne opfatter som deres

egen. Det samme gælder Karl Marx, rent bortset fra, at inddragelsen af Marx også ville have sat spørgsmålet ved udgangsten, at social solidaritet er sociologiens diskursive objekt. Men Durkheim har sociologerne fået lov til at beholde for sig selv.

På den anden side er Durkheim langt fra noget uproblematisk valg. To uafklarede spørgsmål komplicerer en anvendelse af Durkheim til den ønskede profilering af sociologiens rolle. For det første: Hvad var egentlig Durkheims faglige position? Dette spørgsmål behandler Bryan S. Turner i en glimrende artikel, "Om at fortolke Durkheim", hvor han præsenterer to måder at læse Durkheim.

Den ene refererer til Talcott Parsons og den forståelse af Durkheim, der indtil de senere år har sat de mest markante spor inden for sociologien. Parsons fremstillede Durkheim som en "ordens-teoretiker", en tolkning, der peger frem mod moderne retninger inden for sociologien som strukturfunktionalismen. Den betoner de konservative træk ved Durkheims tænkning samt påvirkningen fra August Comte.

Den anden tolkning af Durkheim tager udgangspunkt i, at han faktisk ikke opfattede den sociale orden i moderne vestlige samfund som specielt solid. Tværtimod var meget af det Durkheim skrev præget af en dyb bekymring over det moderne samfunds skrøbelige karakter. Denne tolkning har i de senere år haft betydelig indflydelse. Turner refererer

her især til Alvin Gouldner, hvis introduktion til Durkheims "Socialisme" Turner vurderer som

stadig en af de mest præcise indføringer i den virkelige beskaffenhed af Durkheims sociologi.

Gouldner betragtede Durkheims moralsociologi som en socialistisk reaktion mod de negative følger, som en kapitalistisk økonomi kunne påføre datidens sociale og politiske liv. I sin konklusion fremhæver Turner Durkheims "Civic Morals" som

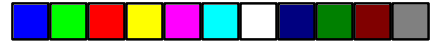
domineret af en politisk og social analyse af det moderne samfunds ubehag, der beror på de intermediære institutioners mislykkede forsøg på at etablere et bånd mellem staten og individet.

I artiklen "Velfærdsstatens sociologi" gentager Anni Greve nogle af Turners hovedpointer. Hun tilføjer videre, at Durkheims analyse i *Arbejdets Deling* snarere må karakteriseres som en "diagnose" på datidens franske samfund end som udviklingen af en "ny kooperationsmoral". Denne diagnose beskriver en situation, hvor "den kollektive bevidsthed i stigende grad reduceres til individualismens kult".

Denne iagttagelse er vigtig. Generelt kunne man hævde, at Durkheims analyse af samtidens samfundsforhold er stærk i diagnosen,

mens den omvendt er præget af en bemærkelsesværdig mangel på begreber og modeller, der fremstiller normale sociale former, med specifik adresse til moderne samfund. Prøv f.eks at sammenligne den analytiske skarphed, som præger Durkheims beskrivelse i *Selvmodet* af "social-patologiske" tilstandsformer, der disponerer til "egoistiske" og "anomiske selvmord", med de tanker han udviklede i forbindelse med "Les corps intermediares" de medierende fællesskaber, som i det moderne samfund burde skabe det moralske bindeled mellem stat og befolkning, men ikke ganske udfylder denne opgave. Durkheims formodninger om hvilke former for fællesskaber, der i fremtiden kan løfte denne opgave, får næppe ret mange til at sidde uroligt på stolen. Det skulle da højst være sociologer, der er voldsomt engageret i diskussionen for og imod kom-munitarismen.

Her er vi så fremme ved det andet forhold, der komplicerer anvendelsen af Durkheim i forbindelse med en profilering af sociologien i forhold til velfærdsforskningen: Hvor skriver Durkheim egentlig noget interessant, der kan bruges i denne forbindelse? Ja, et kort blik på litteraturlisterne til antologiens danske bidrag giver det helt klare svar, at det sker i *Arbejdets Deling* og eventuelt *Civic Morals* som et sporadisk anvendt supplement. Dette kan godt undre, al den stund at problemet for det moderne samfund angiveligt skulle være en mangel på fæl-

lessind samt på solidariske normer og værdier, der både begejstrer og forpligter. Med dette udgangspunkt er der ganske meget at hente både i *Selvmodet*, hvor Durkheim indgående beskriver de sociale tilstandsformer, som det manglende fællessind skaber, og i *De Elementære Former for Religiøst Liv*, hvor Durkheim søgte at udvikle en teori om, hvorledes sociale fællesskaber udvikler symboler og ideer, der giver energi og begejstring tilbage til det liv, vi lever i samfundet.

Dette fremgår også af Asger Sørensens glimrende artikel "Emile Durkheims ansats til en etik for det moderne samfund", hvor han korrekt påpeger, at ideer og værdier hos Durkheim ikke opstår som direkte konsekvenser af arbejdsdelingen eller andre strukturelle eller "morfologiske" samfundsforhold. F.eks. mente Durkheim, at ideerne fra 1789 om frihed, lighed og broderskab opstod i revolutionens kollektive begejstring og kreativitet. Videre fremhæver Sørensen, at den "personkult", der er udgør den vigtigste kollektive forestilling i det moderne samfund, har samme oprindelse som de religiøse forestillinger om "tabu" og "totem", der prægede tidligere samfund. Vores respekt for andre mennesker er altså at sammenligne med tidligere tiders forhold til "hellige ting". Durkheim fremsatte imidlertid disse tanker i *Elementære Former for Religiøst Liv* og ikke i *Arbejdets Deling*.

For Durkheim var moralens og solidaritetens grundlag

først og fremmest følelser.

Derfor handler de "intermedierende fællesskabers krise" ifl. Durkheim ikke kun om deres manglende legitimitet eller evne til at kunne håndtere interesseartikulation, men især om deres manglende evne til at generere kollektiv begejstring og lidenskab omkring fælles ideer, symboler og projekter.

Denne pointe er bl.a. fraværende i Herman Schmidts bidrag "Mellem folk og stat, det politiske parti som solidaritetsform", der oplister en række "problematiske opgaver, som skal løses i forholdet mellem stat og individer". Opgaverne, der nævnes, handler mest om interesseartikulation samt om "socialisering og civilisering" af de behov og krav, som opstår i den brede befolkning. Herimod kan man imidlertid indvende, at Durkheim ikke var specielt optaget af at rangordne sociale fællesskaber i mere eller mindre "civiliserede" sådanne. Han betragtede grundlæggende sociale fællesskaber, uanset hvor "folkelige" de måtte være, som mere moralske end enkeltindividerne. Dette var Durkheims progressive kommentar til sin samtids elitære pøbelforagt, som den f.eks. blev udtrykt i Gustave LeBons massepsykologi.

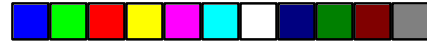
Schmid slutter sin artikel med at sammenstille Gramsci og Durkheim. Det er en god iagttagelse. De to, indbyrdes meget forskellige, samfundstænkere var fælles om en optagethed af det civile samfunds mulige "revitalisering". I slutningen af artiklen bliver Durkheim imidler-

tid karakteriseret som en "positivist", der "både videnskabsteoretisk og politisk holder sig til det, der er." Set på baggrund af Turners og Greves opfordringer til en væsentligt anderledes læsning af Durkheim kræver denne vurdering vel som minimum en uddybende argumentation.

I det hele taget får man hist og her i bogen en fornemmelse af, at bogens forfatter ikke alle har oplevet Durkheim som et inspirerende og stimulerende afsæt til at sige noget væsentligt og nyt om sociologiens særlige profil og bidrag i en tværfaglig velfærdsforskning. Således forekommer det ikke denne læser, at Durkheim har været et ligefrem tvingendigt nødvendigt udgangspunkt for fremstillingen i Klaus Rasborgs og John Andersens i øvrigt særdeles læseværdige bidrag.

Rasborg sætter i artiklen "Velfærdsstaten og det revitaliserede samfund" fokus på det civile samfund og argumenterer for, at et "vitalt civilsamfund" ikke på nogen måde skulle være uforenligt med et højtudviklet offentligt velfærdssystem". Andersens artikel "Stratifikation, integration og eksklusion" beskæftiger sig med metaforiskiftet i sociologiens refleksioner over social ulighed: Fra stratifikations- til eksklusionstænkning. Artiklen giver et godt og velstruktureret overblik over et mangefacetteret teorifelt.

Henrik Jensens essay "Situationen er håbløs, men ikke alvorlig" efterlader derimod læseren i en lettere des-

orienteret tilstand: Forfatteren beskæftiger sig stort set ikke med Durkheim eller sociologiens rolle inden for velfærdsforskningen, skønt emnet er nomos og anomi! Udgangspunktet er i stedet, dels en tekst af Johan Galtung, og dels forholdene i det græske samfund i det 5. Århundrede f.v.t. Artiklen indeholder iøvrigt den interessante betragtning, at de traditionsstyrede, præ-moderne samfund ikke altid, som Durkheim vil have os til at tro, var præget af et stærkt og nidkært kontrolleret normativt fællesskab, men at også disse samfund var præget af en vekslen mellem nomiske og anomiske perioder.

Samlet vurderet indeholder denne antologi en række gode og spændende artikler. Hvorvidt man finder den store tematiske bredde irriterende eller stimulerende afhænger sikkert af læserens temperament. Personligt så jeg gerne en mere konsekvent fastholdelse af antologiens angivelige fokus på Durkheims relevans for en aktuel sociologisk velfærdsstatsforskning. Durkheims ideer om moral, normer og solidaritet kan mageligt bære en hel bog - det samme kan både kommunitarismen og de "intermedierende fællesskaber". Når man lader de tre temaer dele samme bog, bliver resultatet let en smule diffust.

Undervisningsmæssigt kan bogen anbefales for dens introduktion til (læsninger af) Durkheim. Specielt Turner, Smidt og Lauterbachs artikler. Samt for Rasborg og Andersens over-

bliksskabende artikler om aktuelle sociologiske teorier om hhv. det civile samfund og social ulighed.

Erik Laursen

Institut for Sociale Forhold og Organisation, Aalborg Universitet

Bülent Diken: *Strangers, Ambivalence and Social Theory.* Aldershot: Ashgate, 1998 (352 s.)

Med denne bog foreligger for første gang i Danmark en engelsksproget, overvejende teoretisk funderet analyse af den flerkulturelle udvikling af/i Danmark i relation til betydelige og centrale dele af moderne sociologisk teori. Grundlaget for bogen er en ph.d.-afhandling indgivet ved Arkitektskolen i Århus, og dens hovedtema er forholdet mellem indvandrere, indvandrerforskning, planlægning og politik.

Overordnet struktur

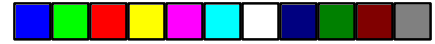
Bogen er en "tour de force", hvor "fremmedarbejderen", "indvandrer", "de etniske minoriteter", "den anden" og "det anderledes" præsenteres, analyseres og dekonstrueres - fra boligen og mødet i Gjellerupplanen ved Århus, over den offentlige indvandrerdebat i Danmark og forbindelsen mellem traditionelle og moderne samfund, til nye globale refleksive sammenhænge og for-

tolkninger. Bogen er skrevet som et "flow", en stadig skiftende perspektivering, der hele tiden fremhæver det ambivalente, flertydige og dialogiske og er selv en del af det krav, bogen rejser til de nye forståelser af kulturel og social kompleksitet: at kunne nærme sig feltet både udefra og indefra.

Bogen er således ikke skrevet ud fra en fast teoretisk ramme, men udfolder sig med de modsætninger og ambivalenser, som afdækningen redegør for som den skrider frem, og i denne proces inddrages et væld af moderne sociologiske teoretikere. Det gør det vanskeligt for læseren at fixere eller fastholde forfatteren på en bestemt vinkel, eller enkelte teoretiske teser - bogens form er selv et metabudskab for indholdet.

Bülent Diken bruger Kvalles metaforer om "minearbejderen" og "den rejsende" som metodiske vinkler på at gå i dybden eller beskrive i bredden. På en forunderlig måde bliver valget af den "rejsende" alligevel også til forståelse i "dybden", da der hele tiden graves ned i forholdet mellem "os" og "den anden" fra forskellige vinkler. Disse tilgange og vinkler dominerer bogens første syv kapitler.

Bogens konklusion er med denne tilgang ikke et sæt af svar på forskellige fremlagte teser, der undersøges, men en tydeliggørelse af det mangfoldige samspil mellem "os" og "den anden"; den skiftende konstruktion og rekonstruktion i forhold til forskellige magtpositioner i

forskellige sociale felter. Ligesåvel som enhver opfattelse eller konstruktion af "os" medkonstruerer "den anden", så bliver enhver tolkning, hvor dynamisk man end måtte postulere denne at være, en fixering og en afgrænsning. For Diken bliver en frigørelse fra denne spændetrøje nærmest rejst som et krav til sig selv om at forsøge sig med "en ambivalent social teori", der inkorporerer dobbeltheden "os"/"den anden" i ethvert udgangspunkt, hvor ikke kun refleksivitet som et nøgleord i den senmoderne sociologi er slået igennem, men hvor netop denne konstituerende dobbelthed fremtvinger behovet for en "heterogen refleksivitet", og hvor dobbeltheden i udgangspunktet respekteres igennem hele analysen. Bogens "ikke-konkluderende"-kapitler (kapitel 8-10) etablerer dermed snarere en positionering, hvor man ser dialogen mellem "os": *mainstream* og "den anden": *its otherog* en nødvendig "tredie placering". *The Other Heading* som et bud på en radikalt anderledes (anden?) erkendelsevej i forståelsen af forholdet mellem "os" og "den anden".

Bogens indhold

Som antydnet i afsnittet om bogens struktur udvikler de første syv kapitler sig som et overflødigshorn af problemstillinger og vinkler på konstitueringen af "den fremmede". Det er vanskeligt at gå ind i de enkelte delproblemstillinger. Den efterfølgende fremstilling skitserer i stedet tematikken i de forskellige kapitler.

I kapitel 1 fokuseres der på Århus og ghettobegrebet i relation til Gjellerupparken, hvor administratorers og politikeres syn på indvandrerpolitikken gennemgås i forhold til social og fysisk planlægning. Forholdet mellem diskrimination, udelukkelse og inklusion blotlægges og ligeså de centrale forståelser mht. til at gøre noget sammen med eller gøre noget for "den anden". Man følger den praktiske vej med konstruktionen af "den anden" som et problem for "os": Indvandrerproblemet over den mediemæssige formidling af denne konstruktion til den nødvendige og legitime behandling (krav), til måden man skaber et klima på, hvor det tidligere illegitime bliver gjort legitimt. Man følger en demaskering af den igangværende planlægning og politik på såvel nationalt som lokalt niveau.

Demaskeringen leder naturligt over i en fokusering på indvandrer*diskursen* og/eller diskursive praksisser (forbundetheden af mening og begivenhed) i kapitel 2. Med henvisninger især til Foucault og Derrida undersøges de udtalte eller skjulte hensigter: hvad tages for givet, naturligt eller vedtaget i tavshed som forudsætning for at det præsenterede billede bliver "sandt". Den offentlige debats forudfattede konstruktioner af "os" og "de andre" bekræftes og genfindes som en vedværende konstruktion af outsiders indenfor. Magten til at få anerkendt sin tolkning og hvilke forhold, der spiller ind på dette bliver draget frem.

Ghettobegrebet og karakterisering af indvandrernes bosætningsforhold som ghettodannelse har stået centralt i indvandrerdebatten op igennem 90'erne ledsaget af synspunkter om behov for (tvangs)spredning. I kapitel 3 tages ghettoen op til behandling under en social og fysisk planlægningsvinkel. Planlægning af forstæder, udbygning af bydele i samspillet med økonomisk vækst/krise trækker paradokser frem mellem forsøg på forbedring af boligforholdene og udviklingen af bydelens sociale isolation i forhold til storbyen. Sennets begreb om "the fear of touching" står centralt i dette kapitel med henvisning til det moderne byliv, planlægning og rumlig og social segregation. Distinktionerne mellem "perceived space" (det direkte sansede rum), "conceived space" (det begrebmæssigt ordnede/designede rum) og "the lived space" (det rum, som de interviewede lever deres liv i), åbner op for en række differentieringer og modsætningsforhold mht. selv(re)presentationer for "os" - "de andre".

"The fear of touching" forbundet med det fysiske rum giver grundlaget for det 4. kapitels diskussion af "social space". Der tages udgangspunkt i Bourdieus kapitalbegreb og feltforståelse, hvor det sociale rum og det sociale felt refererer til et differentieret samfund og konstitueringen af sociale rums strukturer, en sammenkædning af relativt autonome sfærer som ikke kan samles under en dominerende samfunds-

mæssig logik, men som dog karakteriseres af sociale kampe, undertrykte og undertrykkere. Denne forståelse bringes i anvendelse over for dobbeltheder og anomalier i sociale rum relateret til indvandring. I den danske kontekst betegnes tyrkiske indvandrere som en form for social underklasse, mens de samme mennesker i en tyrkisk sammenhæng forstås på en helt anden måde. Overlevelsestrategier og parallelle identiteter fremstår spændende og velanalyseret med inddragelse af eget interviewmateriale.

I kapitel 5 rykkes konstruktionen af "os" og "dem" ud af den danske kontekst med globaliseringen som det dominerende perspektiv, der fortrænger de vante dikotomier af "os" og "de andre". De forskellige konstruerede former for rene identiteter som dansk eller tyrkisk må vige for hybridisering og fragmentering - det kalejdoskopiske og flertydige bliver det normale, de multiple identiteter bliver reelle. Giddens og Baumann er de teoretiske forankringspersoner i dette afsnit, men det er også en af bogens styrkesider, at den jævnlige griber tilbage til eller går i dialog med de tidligere kapitlers udredninger.

Hvordan forholder man sig teoretisk til ambivalenser? Kapitel 6 afviser modernismens ordnende principper i dens anvendelse af dikotomier i dansk indvandrerforskning og indvandrerpolitik med de forskellige sam- og modstillinger af modernitet og traditionalisme.

Kapitel 7 "Economies,

Signs and Space" fokuserer på orden og struktur i det længere tidsperspektiv. Med udgangspunkt i Luhmann opponeres mod den meget anvendte "kulturalisme", og struktur- og institutionssiden kommer i fokus (delvist uafhængige funktionelle delsystemer). Dette fører til en periodisering af dansk indvandrerpolitik, karakteriseret ved økonomisk integration, politisk integration - og understøtning af både økonomiske og politiske delsystemer - set i relation til velfærdsstatens (re/de)konstruktion.

Som nævnt i begyndelsen udgør kapitel 8-10 afslutningen på denne rejse eller dette "flow", og kapitel 8 samler de mange tråde med et krav om at udvikle en ambivalent social teori, forstået som en teori, der fleksibelt kan håndtere både en stabil orden, men også en ustabil, mere hybridiseret orden. Forestillingen præsenteres i et diagram, hvor den ene akse går fra Orden/konsistens til Kaos/inkonsistens krydset af en anden akse, hvis poler bevæger sig mellem Renhed og Hybriditet.

Kapitel 9 afprøver dette i en kritik af den postmoderne planlægningsrationalitet, og der udvikles en betegnelse for en mere kompleks forståelse af modsætningsforhold med begrebet "heterogen refleksivitet". Den heterogene refleksivitet forudsætter accepten af "den anden" gensidigt for at undgå reduktionistiske udgaver af funktionalistisk, korporativistisk mv. planlægning. Vejen gennem disse felter fører således ikke til konklusioner el-

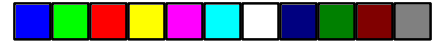
ler sandheder.

Kapitel 10 er et ganske lille kapitel, der systematiserer perspektiverne i forskellige hovedfelter: planlægning, politik, teori og kultur, hvor man følger betegnelserne i hvert felts "mainstream" og den samtidige konstruktion af dette felts "anden", hvor relationen mellem dem ikke fastlægges i en konklusion, men åbnes gennem en anden dialogisk relation som "the other heading". Bogen lukkes med denne sætning:

It is between "us" and "them" we find the stranger. With the stranger we find ourselves.

Bogen er en utrolig spændende teoretisk rejse, der på den ene side samler en række kendte perspektiver i indvandrerforskningen, men som bidrager med en række ny-udviklinger. Hvis man skulle komme med nogle kritiske indvendinger mod denne kraftpræstation angår det den eklektiske brug af et meget stort antal teoretikere, uden at forfatteren gør sig anstrengelser med at afgrænse dem kritisk fra hinanden. Det må man på den anden side selv kunne klare.

Christian Horst
Danmarks Lærerhøjskole

**Ulrich Beck:
*Schöne neue
Arbeitswelt. Vision:
Welthürgeresellschaft.*
Frankfurt/New
York: Campus
Verlag, 1999 (246 s.)**

Med en rasende fart har den tyske sociolog Ulrich Beck i de senere år udsendt en række bøger og antologier, hvori han - og en række medforfattere - undersøger forskellige aspekter af det senmoderne "risikosamfund." Foreløbigt sidste skud på stammen er den foreliggende bog, *Schöne neue Arbeitswelt*, hvori Beck har sat sig for at undersøge på hvilken måde lønarbejdet og arbejdsmarkedet forandres i det kontemporæresamfund.

Grundsynspunkterne i *Schöne neue Arbeitswelt* kan i vid udstrækning siges at være en gentagelse og videreudvikling af teserne i kapitel 6 i *Risikosamfundet* (1997/1986) samt artiklen "Kapitalismus ohne Arbeit" (1996), som oprindeligt blev trykt i *Der Spiegel*, men siden er genoptrykt på engelsk i bogen *Democracy without Enemies* (1998).

Becks grundlæggende syn på lønarbejdet og arbejdsmarkedet i den reflektive modernitet/risikosamfundet kan betegnes som en variant af den retning inden for sociologien, der hævder, at "arbejdssamfundet løber tør for arbejde." Årsagen til dette skal søges i den fremadskridende teknologiske rationalisering, som i stigende grad overflødiggør den menneskelige faktor i pro-

duktionsprocessen. Stadig færre hænder kan med andre ord producere stadig mere. Som følge heraf er der ikke længere nogen direkte og ubrudt sammenhæng mellem vækst og beskæftigelse; væksten er tværtimod blevet "jobløs" ("jobless growth").

Allerede i starten af 80'erne blev disse synspunkter fremsat meget markant af André Gorz i bøgerne *Farvel til proletariatet* (1981) og *Paradisets vej* (1983). Men også sociologer som f.eks. Ralf Dahrendorf, Claus Offe, Jürgen Habermas og Oskar Negt har gjort sig til talsmænd for de nævnte synspunkter.

Herhjemme skrev økonomen Jens Bonke en lille bog med den sigende titel *Aldrig mere arbejde* (1983), hvori han spæede, at medmindre den ugentlige arbejdstid blev nedsat til 20 timer, ville vi ved årtusindskiftet have knap 1 mio. fuldtidsarbejdsløse.

I Becks teori optræder tanken om "arbejdssamfundets ophør" (*Das Ende der Arbeitsgesellschaft*) - mere specifikt - som en tese om, at arbejdsløsheden i dag "integreres" i arbejdsmarkedet/beskæftigelsesstrukturen i form af fleksible og plurale former for "underbeskæftigelse", dvs. forskellige former for løsarbejde, deltidsansættelse, midlertidig kontraktansættelse m.v. Herved opstår der ifølge Beck en "ny syntese af arbejde og ikke-arbejde." Tanken er med andre ord, at arbejdsløsheden i risikosamfundet ikke afskaffes, men blot - i form af deltidsarbejde, fleksible ansættelsesformer m.v. - fordeles ud på os

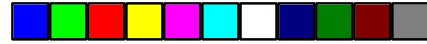
alle sammen - med deraf følgende forringede løn- og arbejdsvilkår, mindsket tryk i ansættelsen osv. Tesen om "arbejdssamfundets ophør" modificeres således i nogen grad til fordel for en tese om ophøret af et "samfund baseret på fuld beskæftigelse" (*Das Ende der Vollbeschäftigungsgesellschaft*).

Som empiriske indikatorer på denne fleksibilisering og afstandardisering af lønarbejdet peger Beck især på tre ting: (1) en vækst i den direkte arbejdsløshed; (2) et fald i det højtudviklede samfunds samlede "arbejdsvolumen"; (3) en vækst i midlertidige ansættelsesformer ("ikke-normarbejde").

Som noget nyt i forhold til de tidligere arbejder om emnet vil Beck i den foreliggende bog overskride den nationalstatslige betragtning og anskue arbejdsløsheden i en bredere europæisk kontekst, hvor arbejdsløsheden i dag ligger på 10,3 pct. (sæsonkorrigeret, Eurostat).

Den høje arbejdsløshed i Europa er fatal, ikke blot på grund af konsekvenserne for de berørte, men også fordi der er en nær sammenhæng mellem arbejde og demokrati. I Europa fødtes demokratiet som et "arbejdsdemokrati." Den høje arbejdsløshed på europæisk plan vil derfor kunne udgøre en alvorlig trussel mod den "historiske alliance" mellem kapitalisme, velfærdsstat og demokrati.

Hvis den nuværende udvikling får lov at fortsætte - lyder en af hovedteserne i *Schöne neue Arbeitswelt* - vil hver anden person i arbejds-

styrken på europæisk plan fremover komme til at arbejde "brasiliansk", dvs. være ansat i skiftende, løse og dårligt betalte jobs. Beck forestiller sig med andre ord, at en række omfattende deregulerings-tendenser fremover vil gøre sig gældende på arbejdsmarkedet i en række europæiske lande.

Som belæg for denne tese anfører Beck bl.a. en tabel (s. 107), der viser, at der i perioden fra 1970 til 1995 er sket et relativt fald i andelen af fuldtidsarbejdende i den tyske arbejdsstyrke, hvorimod andelen af løsarbejdere, midlertidigt beskæftigede mv. er steget tilsvarende.

Bogens to sidste kapitler er viet til Becks eget bud på en alternativ udvikling. Beck udkaster hér en vision om et aktivt, europæisk "medborger-samfund" (*Bürgergesellschaft*) hinsides "arbejdssamfundet." De traditionelle strategier slår ikke til, hvis arbejdsløsheden skal nedbringes på europæisk plan. Øget vækst fører ikke længere til øget beskæftigelse. I stedet foreslår Beck, at "borgerarbejde" (*Bürgerarbeit*) skal anerkendes på lige fod med det traditionelle lønarbejde. I stedet for at modtage passive ydelser fra velfærdsstaten skal ledige f.eks. kunne arbejde for pengene i en frivillig organisation eller lignende. Dette forudsætter imidlertid, at borgerarbejdet - juridisk og samfundsmæssigt - anerkendes fuldt på linie med almindeligt lønarbejde.

Indførelsen af borgerarbejdet skal gå hånd i hånd med en nedsættelse af den ugentlige arbejdstid, ligesom

der - kønsneutralt - skal ske en generel omfordeling af alle opgaver i samfundet inklusive det huslige arbejde.

Borgerarbejdet skal således ikke erstatte det almindelige lønarbejde, men snarere udgøre et - selvbestemt - supplement til dette. Det gælder om at indse og blive i stand til positivt at udnytte, at knapheden på lønarbejde er udtryk for en rigdom på tid.

Bogen slutter med et engageret plaidoyer for nødvendigheden af at skabe nye institutionelle strukturer for konfliktregulering på europæisk plan, samt at opbygge "transnationale borgerbevægelser og partier" som grundstammen i et demokratisk, stærkt og forenet Europa.

Efter denne anmelders opfattelse må Becks grundlæggende tese om en fleksibel og plural "underbeskæftigelse" - såvel som de empiriske indikatorer han benytter i sit forsøg på at sandsynliggøre denne tese - betragtes som problematisk i en dansk sammenhæng. Grundene hertil er flere.

For det første er arbejdsløsheden herhjemme faldet ret markant inden for de senere år, således at den registrerede ledighed i dag - med en normalarbejdsuge på 37,5 timer - ligger på 157.900 sva-rende til 5,7 pct. af arbejdsstyrken (sæsonkorrigeret, Danmarks Statistik).

For det andet har vi herhjemme haft en permanent høj beskæftigelsesfrekvens i de seneste tyve til tredive år; i snit har den ligget på ca. 71-72 pct. Herhjemme er ar-

bejdsløsheden med andre ord ikke udtryk for, at færre er inddraget i lønarbejdet, men derimod for, at beskæftigelsen ikke har kunnet "følge med" den øgede tilgang til arbejdsstyrken i den nævnte periode (en tilgang som først og fremmest må tilskrives, at kvinderne i 60'erne og 70'erne kom ud på arbejdsmarkedet). I en vurdering af "arbejdssamfundet" er det med andre ord ikke tilstrækkeligt kun at se på den direkte arbejdsløshed.

For det tredje har deltidsfrekvensen - som er en af Becks indikatorer på "ikke-norm-arbejde" - herhjemme ikke været stigende, men tværtimod faldende (især for kvindernes vedkommende) i de senere år. I bogen anfører Beck en tabel (s. 95), der angiveligt skal sige noget om deltidsarbejdets omfang i en række europæiske lande. Men denne tabel indeholder kun absolutte tal for ét enkelt år (1992) (kvindernes andel af deltidsarbejdet angives i pct.), og er derfor uegnet til at sige noget om dét, der ville være interessant i forhold til Becks tese om en vækst i "ikke-normarbejde", nemlig hvordan deltidsfrekvensen har udviklet sig *over tid* for henholdsvis mænd og kvinder.

For det fjerde udelukker en bortrationalisering af jobs i fremstillingssektoren ikke, at der opstår nye jobs i f.eks. servicesektoren.

Disse indvendinger er dog ikke ensbetydende med, at man ikke kan pege på en række udviklingstendenser herhjemme, som i en eller

anden grad ville kunne siges at understøtte Becks tese om en øget fleksibilisering og afstandisering af lønarbejdet. F.eks. kunne man nævne tendenser til "diskontinuerede" lønarbejdsbiografier (orlovsordninger), arbejdstidsfleksibiliseringer, sort arbejde, øget tendens til distancearbejde osv.

Ud fra Velfærdskommissionens (1995) rapport kan man også godt finde et vist belæg for Becks tese om en vækst i løse ansættelsesformer; i perioden fra 1982 til 1994 er gruppen af "løse tilknyttede" på det danske arbejdsmarked således steget fra 360.000 til 404.000 personer, dvs. en stigning på 12 pct. Velfærdskommissionens undersøgelse slutter imidlertid i 1994, som netop er det år, hvor den daværende konjunkturedgang kulminerede.

Senere undersøgelser af udviklingen efter 1994 har vist, at det nuværende konjunkturopsving rent faktisk har ført til, at arbejdsløse er blevet reintegreret på arbejdsmarkedet. F.eks. kan det nævnes, at marginalgruppen (defineret som personer med en ledighedsgrad på over 0,8 i en treårig periode) ifølge en undersøgelse foretaget af Arbejdsministeriet (1998) er reduceret fra 135.000 til

74.000 personer i perioden fra 1994 til 1997, dvs. et fald på 46 pct. (kontanthjælpsmodtagere er dog ikke medregnet i denne opgørelse).

Tilsvarende handler den aktuelle arbejdsmarkedspolitiske diskurs jo i høj grad om, hvordan man kan fastholde folk længere på arbejdsmarkedet, ligesom de små ungdomsårgange bevirker, at der i høj grad er rift om de unge på arbejdsmarkedet.

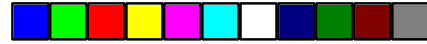
Alt i alt bevirker de nævnte forhold, at Becks tese om en tiltagende deregulering af arbejdsmarkedet ("brasilianisering") virker mindre sandsynlig i en dansk kontekst. Beck slutter direkte fra forhold i den tyske velfærdsstat til forhold i de øvrige europæiske velfærdsstater, uden at tage hensyn til forskellene mellem de forskellige velfærdsmodeller i Europa.

Snarere end en "brasilianisering" af arbejdet kunne man vel herhjemme frygte, at der - på trods af det aktuelle konjunkturopsving - udvikler sig en stigende deling mellem på den ene side en høj-effektiv, karriereorienteret kernearbejdsstyrke bestående af fuldtids- og overarbejdende, og på den anden side en gruppe af marginalise-

rede "fuldtidsarbejdsløse", som grundet langvarig ledighed har svært ved igen at blive reintegreret på arbejdsmarkedet.

Disse - indrømmet - temmelig kritiske kommentarer er dog ikke ensbetydende med, at der ikke også kan siges positive ting om Becks nye bog. Bogens måske største force er, at den formår at rokke ved vores indarbejdede forestillinger om lønarbejdet som noget nærmest "naturgivent." Samtidig søges der nye svar på det vigtige spørgsmål om, hvordan arbejdsløshedsproblemet kan løses på europæisk plan. Der er også en række interessante "delanalyser", f.eks. af civilsamfundets globalisering, af forholdet mellem individuel selvrealisering og solidaritet i forbindelse med frivilligt arbejde, af vilkårene for politisk handlen i det globale samfund m.v. Bogen er endvidere forsynet med et tillæg, hvori tre samfundsforskere diskuterer arbejdsløshedsudformning i henholdsvis USA, Afrika og Asien.

Klaus Rasborg
Institut for
Samfundsvidenskab
og Erhvervsøkonomi,
Roskilde
Universitetscenter

**Jens Peter Frølund
Thomsen:
Moderne
politikbegreber:
Introduktion til
systemanalyse,
marxisme,
diskursanalyse.
Århus: Systime,
1997 (144 p.)**

Med bogen *Moderne politikbegreber* ønsker Jens Peter Frølund Thomsen (JPFT) at introducere, hvad han opfatter som en post-moderne samfunds- og særlig politikforståelse. Som eksponent herfor er valgt den såkaldte diskursanalytiske tradition repræsenteret ved Chantal Mouffe og Ernesto Laclau. JPFT benævner deres stats- og demokratidiskussion for den britiske diskursanalyse, vel sagtens fordi Laclau & Mouffe har virket og publiceret i Storbritannien igennem en årrække. Det forhold, at henholdsvis en franskmand (Mouffe) og en argentiner (Laclau) ligefrem kan danne "national" skole kaldet britisk, er måske i sig selv udtryk for en postmoderne kondition.

Bogen tager afsæt i to konstateringer eller teser, om man vil. For det første finder JPFT det påfaldende, at statskundskaben igennem rigtigt mange år har forsømt at definere sit studieobjekt: begrebet politik. Andetsteds antyder han, at der ikke er sket særligt meget på dette felt siden de marxistiske statsteoretiske forsøg i 1970'erne (i "Nyere statsteorier" *Grus* nr. 48, 1996, p. 97). For det andet finder han det godt gjort, at

vores samfund har forandret sig radikalt siden 2. Verdenskrig, hvilket i sig selv kalder på en revision af stats- og politikforståelsen. De ændringer, der henvises til, er det, der i socialvidenskaben bredt - og specielt i sociologien - er blevet tematiseret som det postindustrielle samfund, den disorganiserede kapitalisme eller andre lignende mærkater. JPFT redegør kort i kapitel 1 for disse forandringer såsom den industrielle arbejderklasses faldende omfang og en tilsvarende vækst i de nye mellemklasser - "bevægelsen henimod et middelklassesamfund" - og opkomsten af nye sociale bevægelser med deres anderledes genstandsfokus etc. Desuden knytter han forandringerne til europæiserings- og globaliseringsprocesser, der som konsekvens har, at det "i stigende grad er mindre og mindre realistisk udelukkende at anskue velfærdsudviklingen i et nationalt perspektiv."

Bogen er disponeret således, at de postmoderne stats- og politikforståelser, her i skikkelse af diskursanalysen (kapitel 4), diskuteres i forhold til henholdsvis en mainstream-politologisk opfattelse repræsenteret ved Eastons systemanalyse (kapitel 2), og i forhold til en strukturmarxistisk opfattelse repræsenteret ved Poulanzas (kapitel 3), heraf bogens undertitel. Endelig slutter bogen med en sammenfattende diskussion af diskursanalysen i lyset af de to andre perspektiver (kapitel 5).

Diskussionen af den postmoderne politikforståelse

motiveres med udgangspunkt i, at Laclau & Mouffe også knytter an til "the linguistic turn" inden for nyere socialvidenskabelig praksis. Som et af de centrale elementer fremhæves, at

... virkeligheden er sprogligt konstitueret

(1) og som andre centrale teser tillægges, at

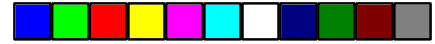
... ideologi spiller en lige så vigtig rolle som materielle forhold i den samfundsmæssige udvikling (2),

... materielle forhold kan ikke forstås løst fra deres sproglige og ideologiske eksistensbetingelser (3),

samt at

... politisk konflikt og dominans er grundlæggende involveret i udformningen af den samfundsmæssige organisering (4) (pp. 69-70).

Herudfra konkluderer JPFT, at diskursanalysen er subjektivistisk, eller sagt med almindeligt politologisk sprogbrug, den er proces- og aktørorienteret. Diskursanalysen siges at have klare lighedspunkter med politisk sociologi, her opfattet som undersøgelsen af holdninger og politisk adfærd, og den centrale problemstilling angives at være *kollektiv identitetsdannelse*. Ligeledes deler diskursanalysen interessen for at

forklare det moderne samfunds enhed af konflikt og sammenhæng med politisk sociologi (jvf. p. 82).

Begrebet diskurs kan defineres som et samleudtryk for bestemte praksisformer, der forbinder strukturer og aktører.

Bindeleddet mellem strukturerne og aktørerne er den sproglige betydningsdannelse, igennem hvilken den sociale virkelighed tilføres et bestemt meningsindhold. En diskurs er en social praksis og ikke bare en lingvistisk enhed (p. 76).

JPFT når frem til, at diskursbegrebet analytisk set omfatter to forhold: På den ene side udtrykker det en abstrakt samfundsmodel, hvor det opfattes således, at sproglige diskurser må ses som vilkår for sociale handlinger og som effekter af sociale handlinger. På den anden side er diskursbegrebet et konkret analyseredskab, som kan identificere forskellige diskurser i den historiske virkelighed. Det politikbegreb, som diskursanalysen opererer med, fremanalyseres til at være, at handlinger er politiske, for så vidt de har selvstændige effekter i forhold til dannelsen af samfundsmæssige interesser og strukturer.

På en ganske bemærkelsesværdig måde omdanner diskursanalysen dermed politiske aktiviteter til egentlige vilkår for

den sociale ordens etablering og forandringsformer konstaterer JPFT (p. 90).

Politikbegrebet bliver dernæst udfoldet via begreberne antagonismer, hegemoni og dislokation, og arven fra særligt Gramsci og Foucault påvises.

Afslutningsvis i dette kapitel trækker JPFT en række kritiske punkter frem: fraværet af et egentligt begreb om det politiske system gør det vanskeligt at afgrænse politiske aktiviteter fra andre, f.eks. kulturelle eller sociale aktiviteter. Ligeledes har diskursanalysen svært ved at forklare, at politiske processer i høj grad er præget af de institutionelle sammenhænge hvorindenfor de foregår. Endelig:

... diskursanalysen er tilsyneladende havnet i nøjagtig de samme problemer som den foucault'ske magtanarkisme. Det egentlige problem... (er), at de tendentielt udvander den problematik, som de selv så rigtigt sætter øverst på den teoretiske dagsordenen. Politik og magt udfolder sig mange steder i den sociale virkelighed, men hvis disse fænomener er i stand til at optræde i et uendeligt antal ikklædninger, er de pr. definition umulige at udsætte for en teoretisk begrebsliggørelse. Den eneste mulighed er at erstatte

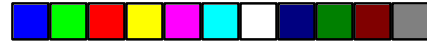
teoretiske, substantielle begreber med analytiske termer. Og dette er præcist hvad diskursanalysen og Foucault gør... (p. 108).

I det afsluttende kapitel 5 diskuteres diskursanalysen op mod marxismen, som den blev fremstillet i kapitel 3. Tidsånden taget i betragtning er dette et forfriskende forsøg på at rehabilitere (dele af) den marxistiske statsteori ved at understrege vigtigheden af et klasseanalytisk perspektiv; altså

... en principiel synsvinkel der er i overensstemmelse med realismens påstand om, at politiske handlinger altid må analyseres i sammenhæng med de strukturelle relationer, som de indgår i (p. 117).

I et sådant perspektiv er problemet med diskursanalysen at den, så at sige, lægger for stor vægt på aktørsiden i aktør-strukturrelationen; den er for voluntaristisk. Dette slår også igennem i diskursanalysens kausalitetsforståelse:

På ret mistænkelig vis synes diskursanalysens forståelse af årsag og virkning at være identisk med diskrete hændelser, der påvirker hinanden, hvilket præcis er positivismens oprindelige kausalitetsforståelse (p. 124).

Hele bogen igennem er fremstillingen præget af forfatterens store belæsthed og overblik. Der er tale om en velskrevet bog, der ikke gør tingene sværere end de er, uden på nogen måde at gå på kompromis med kompleksiteten. Ved ofte at inddrage eksempler fra den politiske hverdagspraksis er det lykkedes for JPFT at give en god pædagogisk fremstilling af stats- og politikbegreberne med henvisning til de ovenfor nævnte tre "skoler". Disse fremstilles på samme tid sobert og loyalt, men også kritisk. Imidlertid er det svært at gennemskue, hvad udvalgskriteriet har været for at lande på lige netop de tre "skoler", der her skal introduceres til. Der er i hvertfald ikke tale om en udtømmende opstilling af forskellige statsteoretiske bidrag, hvilket JPFT så udmærket har demonstreret i *Grus*-artiklen, som diskuterer f.eks. ny-institutionel teori og rational choice-tilgange. Der er næppe heller tale om, at de tre valgte perspektiver er de "nyeste", ej heller nødvendigvis de mest udbredte eller dominerende. Snarere er der tale om, at de hver især fremhæver de forskellige dimensioner ved statsbegrebet. I afslutningen af kapitel 1 skitserer JPFT, hvad han kalder for tre traditionelle politikforestillinger:

- Politik knyttet til en bestemt aktør eller socialklasse (f.eks. arbejderklassen)
- Politik knyttet til bestemte institutioner (stat, offentlig sektor,

forvaltningen, etc.)

- Politik knyttet til en bestemt proces (lovgivning)

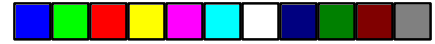
Den første position kan kaldes for aktørteoretisk, den anden for institutionel, og den tredje for funktionel; men alle tre anses hver især for utilstrækkelige eller på anden måde problematiske. Diskursanalysen revolverer omkring den første dimension, strukturmarxismen omkring den anden dimension, og systemteorien omkring den tredje dimension. Således kan en forklaring på, hvorfor det netop er disse tre bidrag der diskuteres, være, at de kan ses som eksempler der dækker de tre dimensioner i, hvad JPFT tidligere har kaldt for statsbegrebets definatoriske karakteristika.

Det er dog også muligt, at udvælgelseskriteriet har været styret af en klassisk videnskabsteoretisk opdeling af samfundsvidenskabelige teorier i henholdsvis positivisme, hermeneutik og marxisme, som denne anmelder selv blev introduceret til i Københavns Universitets Rosenborganneks som ung sociologistuderende i 1971. Det nærmeste, vi kommer en begrundelse for udvalget, er, at marxismen og mainstream-politologien er de traditioner, der har været mest kritiske over for den postmoderne diskursanalytiske tilgang til politikbegrebet, hvorfor vi her kan hente en række kritiske kommentarer til den (indledning, p. 7).

Hermed er anslået et andet problem med denne udgivelse: målgruppen er no-

get diffus. Det er simpelthen svært at vurdere, hvilken slags bog det er, bortset fra det elementært vigtige, at det er en god bog; en bog man bliver klog af at læse. Det er helt sikkert ikke en debatbog, dertil er den alt for videnskabelig i sit oplæg; men det er heller ikke en snæver lærd afhandling, der har som formål udelukkende at kommunikere til den statsteoretiske videnskabelige offentlighed, hertil er den for omstændelig refererende og pædagogisk grundlæggende i sin form. Og selvom bogen beskriver sig selv som en introduktion til... så er den heller ikke en lærebog, dertil er den for begrænset i sit udvalg af teoretiske tilgange til stats- og politikteoridiskussionen. Således sætter bogen sig mellem flere stole. Herfra skal der lyde en varm opfordring til at sammenkrive og udvide det virkeligt velgennemarbejdede materiale, der foreligger med denne bog og den flere gange omtalte *Grus*-artikel til en lærebog i nyere statsteori. Jens Peter Frølund Thomsen er helt sikkert klædt godt på dertil.

Peter Abrahamson
Sociologisk Institut,
Københavns Universitet

**Søren Kristiansen
og Hanne Kathrine
Krogstrup:
Deltagende observa-
tion. Introduktion
til en forsknings-
metodik.
København:
Hans Reitzels
Forlag 1999 (235 s.)**

Som antropolog ærgrer jeg mig. For hvorfor er det ikke nogle danske antropologer, der har fundet på at skrive en introduktion til deltagende observation, da denne metodik netop har stærke rødder i etnografien? Som underviser i kvalitative metoder på et samfundsvidenskabeligt institut glæder jeg mig imidlertid over bogen. Og forfatterne, som er henholdsvis ph.d.-stipendiat og lektor på Institut for Sociale Forhold og Organisation ved Aalborg Universitet, kommer sådant set med svaret. Antropologer, skriver de, værger sig nemlig ved at komme med generelle metodeanvisninger ud fra den begrundelse, at enhver undersøgelse er unik (s.220).

Kristiansen & Krogstrup påpeger dels, at den hidtidige danske sociologiske forskning har været præget af kvantitativt orienteret forskning og dels, at publikationer, der handler om kvalitative metoder, sjældent belyser den deltagende observationsmetode. Deres begrundelse for at have skrevet bogen er således, at der findes meget lidt skandinavisk litteratur, der præsenterer denne forskningsteknik nøjere. Samtidig ønsker de

at vise, at metoden ikke blot er et antropologisk værktøj til brug i den ikke-vestlige verden, men også en sociologisk metode, der kan bidrage med væsentlige indsigter i vestlige samfund. Sociologer har nemlig ikke i nær samme grad taget den deltagende observation til sig som det kvalitative forskningsinterview, hvilket bl.a. skyldes usikkerhed vedrørende den producerede datas status. Så forfatternes projekt er

... at formidle en balance mellem sociologiens metodemæssige rigorisme og det antropologiske feltarbejdes ikke-formaliserede, kontekstnære metodebegreb (s. 220).

Kristiansen & Krogstrup, som selv har erfaringer med deltagende observation i Danmark, påpeger, at der ikke er nogen præcis definition. De definerer selv denne type forskning som

... en forholdsvis intens social interaktion mellem forskeren og de subjekter, han eller hun studerer i subjekternes eget sociale miljø (s. 7).

Selvom forfatternes teoretiske ståsted er fænomenologi, så afskriver de ikke andre positioner eller tilgange. De forsøger derimod at give

... en konsistent og trinvis introduktion til en metode fra de indledende teoretiske og empiriske overvejel-

ser til analyse og rapportering (s.15)

netop ud fra en fænomenologisk forståelsesramme.

Bogen indeholder en introduktion, syv kapitler og en epilog. I et historisk kapitel beskrives metodens rødder i henholdsvis antropologien (f.eks. Bronislaw Malinowski samt danske antropologer), sociologien (f.eks. Georg Simmel og Chicagoskolen) og psykologien. Kapitel to beskriver de forskellige tilgange og former for observationsstudier, som findes inden for samfunds- og humanvidenskaberne, nemlig total struktureret laboratorieforsøg, ustruktureret laboratorieforsøg, ustruktureret feltarbejde og struktureret feltarbejde. For at illustrere at observationsstudier følger videnteoretiske spor, beskrives disse i forhold til generaliserede metodologiske idealer med reference til Emile Durkheim og Max Weber.

I det tredje kapitel diskuteres objektivitetsbegrebet i den fænomenologiske tradition og hertil anvendes Georg Simmels begreb om den fremmede. For spørgsmålet er, om man kan være deltager og observatør på én gang? Forfatterne ser endvidere på Alfred Schutz' opfattelse af den common senseviden, som er genstanden for den deltagende observation. Hvordan forskeren kan konstruere teoretiske begreber (konstruktion af anden grad, f.eks. idealtyper), der illustrerer egenarten ved de studerede fænomener, som i sig selv er socialt skabte, behandles også.

Kapitel fire diskuterer på et praksisniveau, hvilke roller forskeren henholdsvis kan indtage og tilskrives af informanterne samt de relationer, der udvikles mellem forsker og de mennesker, der indgår i studiet. Kristiansen & Krogstrup arbejder ud fra følgende overordnede klassifikation: den totale deltager, deltageren som observatør, observatøren som deltager og den totale observatør. Der er tale om komplicerede relationer, som hele tiden er til forhandling. F.eks. har forskerens køn, alder og etnicitet indflydelse på relationen og dermed på, hvilke informationer, der tilflyder forskeren.

En undersøgelse eller en forskningsproces består af forskellige faser med dertilhørende faldgruber, hvilket beskrives i kapitel fem. Faserne er: afklaring af undersøgelsens mål; afklaring af målgruppe; adgang til feltet; etablere forhold til feltet; observere, notere og interviewe; forlade feltet; analysere data og rapportere.

Hvordan man fortolker og analyserer den data, man har produceret er ofte stedmoderligt behandlet i metode-

litteraturen. Disse vigtige spørgsmål tages op i kapitel seks, som består af tre dele: konkrete datasammenfatningsmetoder, konstruktion af idealtyper og teoretisk begrebsdannelse samt eksempler på nogle teknikker, der kan benyttes, når man vil skabe en valid og konsistent forbindelse mellem teori og empiri.

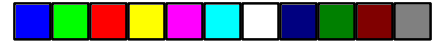
I det sidste kapitel knyttes tilbage til Schutz, der har opstillet tre betingelser, som skal opfyldes, for at forskerens konstruktioner er konsistente med konstruktioner i commonsense-tænkningen. Disse krav er logisk konsistens, subjektiv tolkning og krav om tilstrækkelighed, og de tages op til diskussion i forhold til spørgsmålet om validering af de idealtyper, der er udviklet på baggrund af deltagerobservation.

Hvilken plads kan deltagerobservationsmetoden indtage i fremtidige undersøgelser af vesteuropæiske velfærdssamfund, er kerne-spørgsmålet i epilogen. Selvfølgelig mener de to forfattere, at der er brug for deltagende observation fremover, og de kommer med nogle forslag til, hvor teknikken er

særlig relevant.

Bogen igennem inddrages empiriske eksempler, ligesom der er „indrammede kasser“ med både klassiske (f.eks. Whytes *Street Corner Society* og Goffmans *Anstalt og menneske*) og nyere studier (f.eks. forskellige danske antropologers arbejder). Desuden er der efter hvert kapitel en oversigt over forskellige nøglebegreber. Så selvom jeg savner nogle eksempler fra danske sociologers arbejder; selvom der kunne være inddraget flere relevante antropologiske arbejder (f.eks. Inger Sjørølevs om feltarbejde i Brasilien); selvom jeg savner referencer henholdsvis til de metodiske diskussioner og landvindinger, som findes inden for kvinde- og kønsforskningen, og til den store mængde af litteratur om kvalitative metoder, der er udkommet inden for de sidste få år, så er det en velstruktureret og velskrevet bog, som jeg kun kan anbefale.

Yvonne Mørck
Sociologisk Institut,
Københavns Universitet

**Dorte Effersøe
Gannik:
Situational sygdom.
Fragmenter til en
social sygdomsteori
baseret på en
undersøgelse af
ryglidelser.
København:
Samfundslitteratur
1999 (664 s.)**

Dorte Gannik forsvarede d. 27. august 1999 afhandlingen: *Situational sygdom* for den sociologiske doktorgrad ved Københavns Universitet. Det er en omfangsrig afhandling, hvis størrelse afspejler, at det er mange års forskning inden for det sundheds sociologiske område, der her præsenteres.

Afhandlingen består af en række teoretiske kapitler og kapitler, der refererer resultater fra flere empiriske undersøgelser af samme gruppe personer. Det konkrete udgangspunkt for de empiriske undersøgelser er forekomst, forløb og opfattelse af ryglidelser og handlinger foranlediget af disse ryglidelser.

Det har været Dorte Ganniks hensigt med afhandlingen at udlede et nyt sygdomsbegreb baseret på folkelig sygdomsopfattelse og sygdomshandling. Det vil betyde to ting: Dels vil sygdom ændre betydning til at være et fænomen, der er sammenhængende med og integreret i hverdagslivets strukturer i stedet for at være afsondret i særlige institutioner. Og dels vil sygdomsbegrebet blive løsrevet fra sin tætte sammenknytning med

en særlig videnskab, lægevidenskaben, og det af lægevidenskaben konstituerede professionelle sundhedsvæsen (side 17). Dorte Ganniks grundlæggende opfattelse af sygdom er, at den udspringer og kontinuerlig betinges af forholdet mellem en person og en situation - heraf begrebet situationel sygdom. Endvidere at begrebet sygdom bruges bredt som dækkende både den form for sygdom og de tilstande, der får lægelige diagnoser hæftet på sig, og de tilstande, der kan kaldes for symptomer og syndromer uden at de kvalificerer til en diagnose.

Afhandlingen omfatter 11 kapitler.

Undersøgelsens baggrund og overordnede problemstillinger præsenteres i kapitel 1, hvor der især lægges vægt på de metateoretiske udgangspunkter. I kapitel 2 gennemgås sociologiske teorier om sygdomsopfattelse og sygdomsadfærd (sygdomsrollen, sygdomsadfærd, health belief, locus of control, folkelige sygdomsmodeller, sygdomskultur, forløbsperspektiv på sygdom, sygdom som interaktion eller som udtryk for sociale relationer). Denne gennemgang udmunder i en formulering af nogle teoretiske udgangspunkter, der tager afstand fra gængse opfattelser: at den skarpe sondring mellem rask og syg er ikke anvendelig, at det ikke er frugtbart at skelne mellem akut og kronisk sygdom, at der ikke er gyldige begrundelser for at foretage sondringen mellem "disease" og "illness". Ligeledes argumen-

teres der for at forstå sygdomsadfærd som intentionelle handlinger i forhold til sygdom. Da undersøgelsen/afhandlingen drejer sig som personer i deres hverdagsliv er det naturligt at anvende betegnelsen "personer" og ikke "patienter". For at kunne forstå sygdommes sociale sammenhæng tages udgangspunkt i forskningstraditioner uden for den traditionelle medicin-sociologiske forskning, nemlig fra "hverdagslivsteori", kritisk psykologi og socialkonstruktionsisme.

I kapitel 3 redegøres der for de konkrete empiriske undersøgelser. Der er tale om en kombination af tværsnitsundersøgelser og forløbsundersøgelser, hvor der er anvendt kvantitative spørgeskemaundersøgelser og kvalitative interviews. Der er foretaget en omfattende diskussion af det metodemæssige grundlag og hvorledes de forskellige dataindsamlingsmetoder supplerer hinanden.

Kapitlerne 4-10 redegør for de empiriske resultater dels af de kvantitative og dels af de kvalitative undersøgelser.

I kapitel 4 redegøres der for forekomst, konsekvenser og behandling af ryglidelser blandt de personer, der indgår i det samlede projekt. Gannik finder bl.a. at over 60% angiver at de har haft rygbesvær, og at mange oplever sociale konsekvenser af ryglidelsen, hvilket betyder at der er tale om et stort problem med individuelle og samfundsmæssige konsekvenser.

På basis af de kvalitative

interviews redegøres der i kapitel 5 for de konstaterede sygdomsopfattelser blandt de undersøgte personer. En hovedkonklusion er, at der ikke er tale om én afgrænset, veldefineret folkelig sygdomsopfattelse, som står over for en lægevidenskabelig sygdomsopfattelse. Det er endvidere karakteristisk at de modeller, der kan identificeres, indeholder flere dimensioner (især om årsag til sygdom, prognose og fremtidsudsigt samt kontrollerbarhed). De folkelige sygdomsmodeller adskiller sig fra den lægevidenskabelige opfattelse bl.a. i at sygdom opfattes som biografisk fænomen, dvs. som led i eget livsforløb snarere end som en fra personen afgrænset entitet. I kapitel 6 redegøres der for de handlinger, som udføres af de ryggsyge personer. Der kan være akut selvbehandling, daglig aktivitetsregulering, f.eks. ændring af arbejdsstilling, omlægninger af livssituationen, søgning af formaliseret undervisning eller søgning af professionel, autoriseret såvel som uautoriseret behandling. Det er karakteristisk at selvbehandling forekommer i stort omfang. Der foretages i kapitel 7 en sammenligning mellem mænds og kvinders symptomopmærksomhed og sygdomshandlinger uden at der kan drages håndfaste konklusioner om kønsforskelle. I kapitel 8 belyses relationen mellem sygdom og arbejdsmiljø. Ikke i den forstand at sygdomsforekomsten søges forklaret ved personernes arbejdsmiljø, men arbejdsforhold inddrages for at forstå

begrænsninger og muligheder for formning af sygdomsopfattelse og sygdomshandlinger. Kapitel 9 - *sygdom og livssituation* - tager udgangspunkt i den gamle konstatering af, at der er en ophobning af helbredsproblemer hos de socialt og materielt dårligst stillede i samfundet. Kapitlet giver et væsentligt bidrag til diskussionen af hvorledes denne ophobning fremkommer. Med dette formål gennemgås og diskuteres klasse- og lagdelingsteorier, livsformsteoriene, social kapital og ressourceteorier. Der foretages en typologisering af undersøgelsesmænd og kvinder i såkaldte ressourcegrupper afhængig af dels hvilken balance, der var hos personerne m.h.t. erhvervsrolle og omsorgsrolle og dels af besiddelsen af forskellige former for ressourcer. Der kan identificeres 4 grupper af kvinder og 3 grupper mænd blandt undersøgelsespersonerne. Gannik finder, at den foretagne typologisering bidrager til en forståelse og forklaring af personernes sygdomsopfattelse og sygdomshandlinger.

I det afsluttende og konkluderende kapitel 11 opsummeres at der er redegjort empirisk og teoretisk for at

sygdom udspringer af og kontinuerlig betinges af forholdet mellem en person og en situation... Og at der mellem personen og situationen ligger et sygdomshandlingsfelt... Handlingerne fremviser og former sygdommen i

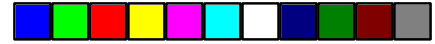
samme grad som sygdommen giver anledning til handlingerne.

Det diskuteres om konklusionen har gyldighed for andre tilstande end ryglidelser og hvilken plads sundhedsvæsenet har i en teori om sygdomshandlingsfeltet.

Dorte Ganniks afhandling er et imponerende arbejde, der inddrager teorier og undersøgelsesresultater fra mange felter af den medicinske sociologi eller som nogle vil foretrække det "sundhedssociologien" og som knytter alle elementer sammen på en overbevisende måde og knytter dem sammen med hendes egne kvantitative og kvalitative undersøgelser. Det er en kraftpræstation.

Lever afhandlingen op til formålsforklaringen som refereret indledningsvist? Da jeg ville til at foretage denne vurdering blev jeg først rigtig opmærksom på, at jeg havde citeret forkert. Dorte Gannik formulerer ikke det pågældende formål. Hun konstaterer i den første sætning i sammenfatningen, at der i hendes bog udledes et nyt sygdomsbegreb. Selvom hun lidt senere siger, at hun i kapitel 1 vil fremlægge afhandlingens formål, så er det ikke lykkedes at finde en overskrift i kapitel 1, der hedder "formål". Trods intens nærlæsning er det ikke lykkedes at finde det pågældende ord i kapitel 1. Der tales om undersøgelsens praktiske og organisatoriske kontekst, om personlige begivenheders betydning for hendes

forholdene sig til emnet for undersøgelsen, om den udvikling der er sket i de 20 år, som bogens tilblivelse spænder over. Det vi læser om i afhandlingen er således ikke resultatet af en klart formuleret projekt med en snæver formålsformulering eller endog en klart formuleret hypotese, der testes "rigtig" eller "forkert". Der er tale om Dorte Ganniks samlede erfaringer og visdom fra de sidste 20 år og det er ikke lidt.

Der er tale om en meget bred tese, at man ikke kan forstå sygdomsforløb og hvorledes mennesker handler på noget der gør ondt, smerter, uden at inddrage deres egne opfattelser og fortolkninger. Vi kan ikke forstå det, hvis vi kun benytter det perspektiv på sygdom, som tilbydes af lægevidenskaben, og vi kan ikke forstå, hvordan mennesker reagerer og handler på deres sygdom, hvis vi kun ser på dem som patienter i et etableret sundhedsvæsen. Og vi kan ikke forstå det, hvis vi ikke inddrager meget af den litteratur, som Dorte Gannik møjsommeligt har tygget sig igennem (for os).

Det er en styrke ved afhandlingen, at den viser, at den sociologiske teoridannelse inden for feltet er særdeles givtig, når man skal forstå og forklare menneskelig handling. Men det er også en svaghed, fordi afhandlingen kommer til at sprede sig, så læseren - den ikke helt indviede - kan have svært ved at overskue argumentationsrækkefølgen og hvorledes hver enkelt del af afhandlingen bidrager til de overord-

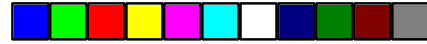
nede konklusioner. Det er meget store problemfelter, der tages op til grundig behandling hver især: sygdomsopfattelser og sygdomsadfærd, sygdom og arbejdsmiljø/arbejdsvilkår og sygdom og livssituation/sociale klasser, livsform. Man kunne fristes til den tanke, at andre ville kunne have taget hvert af disse problemfelter og evt. endda have delt hvert af dem op i fjerdedele og gjort hvert af dem til emne for en afhandling. Men det er Dorte Ganniks styrke, at hun behersker at komme helskindet igennem alle problemfelter.

Med afhandlingens titel *Situationel sygdom* får man associationer til sygdom, der opstår, fastholdes og forsvinder i situationen, altså noget meget flygtigt. Derfor er det ikke nogen god titel. Gannik har valgt dette begreb i stedet for et andet beslægtet begreb, nemlig det relationelle sygdomsbegreb. Hun er meget inspireret af A. Alonzo's teorier, om hvilke det bl.a. hedder "teorien afstår fra at antage, at sygdom er noget i sig selv ud over de handlinger eller reaktioner, hvormed en person responderer på hverdaglige, kropslige fornemmelser". Uden at det klart står formuleret, læses det som om Gannik er enig. Det kan være, det er forkert læst. Men det er en usikkerhed, der måske skyldes, at Gannik bruger ordet sygdom i hele afhandlingen, men giver det en udvidet betydning i forhold til, hvad der er gængs lægevidenskab, nemlig til også at omfatte symptomer, syndromer etc.,

dvs. forhold, der generer eller er ubehagelige. Selvom det måske ikke er tilsigtet får man det indtryk, at Gannik mener, der findes sygdom, ikke som entitet, ikke som den måde lægerne definerer sygdom, men som det folk selv oplever. Det er uklart, hvem der ifølge Dorte Gannik har ret til at definere og konstatere sygdom i den udvidede betydning.

En lignende uklarhed viser sig ved brugen af begrebet "den sociale konstruktion af sygdom i hverdagslivet". Man kunne have ønsket sig en begrebsdefinition, så der ikke var nogen tvivl om hvorvidt Gannik med konstruktion mener "socialt produceret eller fremkaldt" eller mener, at sygdom er en begrebsmæssig konstruktion eller et hjælpemiddel til at forstå handlinger og reaktioner.

I et tilsyneladende påhægtet afsnit: *Ekskurs om logisk praksis og intentionel handling* argumenterer Gannik for at det er muligt gennem interviews med mennesker at blotlægge de relevante begrundelser og intentioner bag deres handlinger, og at der ikke kommer til at mangle "den tavse, kropsbaserede, ureflekterede praksis" (p. 574). Det er en meget afgørende argumentation for udelukkende at basere sine undersøgelser på, hvad folk selv rapporterer, enten i firkantede spørgeskemaer eller i kvalitative interviews. I en gængs undersøgelsesrapport ville man have forventet disse vægtige argumenter for den valgte metode i et meget tidligere afsnit. Med

den valgte titel *situationel sygdom* kunne nogen blive forledt til at forvente anvendelsen også af empiriske metoder, hvor forskeren observerede situationer i "sygdomshandlingsfeltet".

Afhandlingen er et meget velkomment indspark i diskussionen og vurderingen af de mange florerende forslag til lette løsninger af to hovedsundhedsproblemer i Danmark: Den stagnerende middellevetid og den store sociale ulighed i sundhed. Den stagnerende middellevetid

kan i vid udstrækning henføres til usund levevis og livsstil, f.eks. tobaksrygning. Men den forskning, der skal give svaret på, hvorledes man gennem en offentlig indsats kan påvirke befolkningens livsstil er mildt sagt fraværende. Der er nogle tiltag til at foretage store interventionsstudier, hvor man prøver at påvirke lokalbefolkninger gennem samtaler hos deres praktiserende læge, men den teoretiske og empiriske baggrund for sådanne interventioner findes

ikke. Hvad angår problemerne med den sociale ulighed i sundhed mangler der ligeledes studier, der kan forklare de mekanismer, der udover at fordele økonomiske goder og ulemper også fordeler sundhedsgodet uligt. Dorte Ganniks afhandling er et frugtbart bidrag til diskussionen af løsningen eller umuligheden af løsningen af disse problemer.

Niels Kr. Rasmussen
Statens Institut for
Folkesundhed